

Els pèlags de terra ferma: els pèlecs

CARLES DOMINGO

A vegades la toponímia us desconcerta. Per exemple, quan descobriu que tal terme, el significat del qual penseu que teniu ben establert, en algunes contrades en té un altre, que en aparença no guarda relació amb el que li és atribuït comunament.

Doncs això és el que us pot esdevenir anant, posem per cas, pel Penedès, quan observeu que el mot *pèlag* hi pot ésser sinònim de 'gorg' o 'toll gros'. Una paraula que has solgut veure envoltada d'una certa aura poètica, esmentant l'alta mar, però en el sentit d'un lloc inhòspit, immens i profund, on tota malaurança és possible si t'hi goses aventurar, que ara descobreixes que és un mot que anomena també una cosa tan poc excepcional, gairebé prosaica, com és una simple tolla (i encara, en algun indret, un safareig públic)!

Coromines, però, explica en el DECat que aquesta dualitat semàntica del mot ja es troba en el seu ètim grecollatí *pelagus*, el qual tant podia servir per

a esmentar la mar oberta —la mar profunda— com per a fer referència a les «aigües fondes d'un riu desbordat». Dues accepcions prou divergents del mateix mot, però que comparteixen un mateix tret en les masses d'aigua que anomenen: la pregonesa notable que posseeix cadascuna en el seu àmbit. La fondària, doncs, una condició indispensable i suficient per a fer congruent l'ús de *pelagus* en la denominació de qualsevol gruix aquós, tant si és referit a la mar oberta com si ho és a les aigües continentals.

Els dos significats de *pèlag* en català

S'esdevé, però, que en el representant romànic —en aquest cas, el català— del llatí *pelagus*, en l'aplicació en què expressa un accident hídric de terra ferma, s'hi perd la referència a l'estat anòmal d'unes aigües fondes

produïdes en un curs d'aigua a causa del seu desbordament. En el significat del mot romànic generat de *pelagus* s'hi inclou tota massa d'aigua aturada (o semblant-ho) que hi hagi terra endins, mentre compleixi el requisit de presentar una certa fondària.

Aquestes dues accepcions, que té també el representant català del llatí *pelagus*, pertanyen, però, a modalitats diferents de la llengua. Quan es refereix a la mar oberta és un mot de la llengua culta, un mot de la poesia, modernament, si més no, on altrament es manté intacte el significat propi de l'ús literari del mot¹. En canvi, en l'altra accepció en què la continuïtat ha estat i és obra d'una transmissió popular (i per això s'ha variat l'àrea d'aplicació del mot), el vocable pertany merament a l'àmbit dialectal de la llengua.

Pèlag en la llengua medieval

La llengua medieval ofereix testimoni de dos sentits del mot, gairebé sempre sota la mateixa grafia: *pelech*.

1. Hi ha també una accepció figurada de *pèlag*, que el DIEC no explicita sinó amb un exemple («un pèlag de dubtes, d'errors»), que no destriria, però, del que dona per al significat literal. Aquest significat figurat és expressat pel DCVB com 'una cosa molt copiosa, de gran abundància' i en Coromines (DECat) dient que fa referència a una situació en què l'home va esmaperdut, voltat de perills.

El símbol de «pelagus» en una catifa

En l'accepció com a hidrònim continental, el DECat en presenta fins i tot un de l'època arcaica de la llengua, el qual extreu d'un document del segle X, contingut en el cartulari de Sant Cugat, on *ipso pelaco* és una de les afrontacions d'un cert molí. Altrament i de temps no tan reculats n'aporta del *Llibre de Meravelles*² de Ramon Llull, i encara un altre de la traducció de l'any 1429 a la nostra llengua del *Decameró*³. Esmenta, així mateix, que apareix en aquest sentit en el *Diccionari Busa* (o *Nebrija català*) de 1505, on és traduït al llatí del català: «pèlec de riu o mar», «gurges».

Certament, el DCVB ja s'havia referit al susdit significat de pèlag, que situa en els següents punts de la geografia del Principat: Manresa, Terrassa, el Penedès, el Camp de Tarragona; i defineix com a 'toll, massa d'aigua embassada'. La citació que en fa procedeix del *Diccionari Torra català-llatí* de l'any 1726, i no fa sinó repetir el que diu el *Diccionari Busa* abans esmentat, de dos segles abans.

Per altra part, en el DCVB apareix l'entrada *pèlec*, que remet simplement a *pèlag*.

El mot en la segona edició del *Diccionari de la llengua catalana* del IEC

Creiem que la darrera intervenció de la Secció Filològica del IEC sobre el lèxic de la nostra llengua ha donat encertadament a la repercussió catalana del llatí *pelagus* dues representacions gràfiques, donant a cada una tan sols un dels dos significats esmentats. És a dir, ha desdoblant l'antic terme en dos mots:

- Ramon Llull, *Llibre de meravelles*. «... e la lebra venc a un gran pèlec de aygua, la qual era de una bassa que era environada, de totes parts, de un gran mur».
- Decameró català*, versió de 1429. Citació del DECat, en què Coromines recalca que en un cas *pèlach* és la versió literal del mot *pelaghetto*, perquè en italià el mot també té aquesta doble significació. En aquest *pelaghetto* unes «gentils dones» veient que «era aquest *pèlach* de no gaire pus fondo que la statura d'un hom fins als pits... vehent-se lo pèlech clar... delliberaren dever-se banyar...»

pèlag i *pèlec*. El primer, en què es conserva gairebé intacta la grafia del mot llatí originari (que era, no cal dir-ho, l'única fins ara canònica), que defineix simplement com a sinònim de 'mar'. I l'altra, en què es conté el significat topogràfic com a hidrònim, que defineix també simplement com a sinònim de 'toll' i que grafia *pèlec* d'acord amb la pronúncia i la forma en què apareix en els textos anteriors a la Renaixença.

Per al nostre gust, aquestes definicions pequen de ser massa concises. Cal dir tanmateix que segueixen en això el *Diccionari Fabra*, que en el mot *pèlag* es limita a remetre a 'mar'. Si més no, s'hauria hagut d'indicar a quin nivell de llenguatge pertany cada mot, tal com fa la GEC (i el seu diccionari), que adjunta a la definició les abreviatures «ant.» i «poet.», és a dir, avisant que aquest terme remet a 'mar' en la llengua antiga i poèticament. I en el cas de *pèlec* en el DIEC, 2a ed., també la definició és massa escurada. L'esmenta tan sols com a sinònim de 'toll', però sense precisar a quina accepció de *toll* ho és, si correspon a la que el mateix diccionari numera amb el número 1, en què anomena, en principi, un 'sot ple d'aigua de pluja', o bé a la 2, en què significa un 'indret profund d'un riu o d'una sèquia on l'aigua és neta i té poc moviment'.

català occidental; una «e» tancada com pertoca —diu Coromines— en el tractament fonètic popular de les «a» àtones interiors llatines. Si s'hagués tingut en compte això, però a més hom hagués representat el so velar oclusiu sord de la consonant final «k» amb «c» i no pas amb «g», ara tindríem incorporat aquest mot —afegeix el mestre— a l'ampla sèrie de paraules amb *-ec* final que té la nostra llengua (*pèlec* igual que *àneg*, *ròssec*, *ràfec*, *màneg*... i tantes altres).

Però en *pèlag* «hi pesava l'empremta del seu illustre ètimon greco-llatí»; amb què, en recórrer a aquest terme, els autors moderns ni es devien plantejar de donar al mot cap altra forma sinó la més semblant al llatí *pelagus*. Altrament, la seva repercussió peculiar en la llengua del poble devia ser poc coneguda i, si no, a menystenir, perquè desconcertava el significat aparentment aberrant que hi tenia.

Per això, en l'arreplec normatiu dels mots tan sols hi ha figurat fins no fa gaire la grafia clàssica *pèlag*, que era també la que trobaves en les descripcions geogràfiques del territori i també en la cartografia. Per més que no deixava de ser xocant veure aplicat un mot de tanta noblesa a anomenar situacions de les aigües continentals exemptes de tota la grandiositat que pressuposa l'ús d'aquest terme. Cap dels gorgs més pregons anomenats

El pèlec Gros (Vilobí del Penedès)

FOTO: JOAN MIQUEL

Obviament, els *pèlecs* de la toponímia són entollaments perennes d'aigües fondes en un punt del corrent fluvial, si bé n'hi ha alguns que no formen part de cap riera o riuet més o menys cabalosos.

Persistència de la grafia *pèlag*

La vocal àtona del mot *pèlag* hauria de correspondre a una «e» tancada, segons posa de manifest la pronúncia del

pèlags és evident que no posseeix una fondària mínimament comparable a les pròpies de la mar oberta.

Enteneu, no cal dir-ho, que no es qüestiona pas, ni de bon tros, ací l'ús de la forma *pèlag* en la seva aplicació marítima. De fet, hi ha l'adjectiu *pelàgic*, que ha estat emmanllevat per alguns dels llenguatges d'especialitat de les ciències de la terra. Amb *pelàgic*, per exemple, precedit de prefix o forma prefixada, ha

Un exemple de «bassal» (en el terme d'Escornalbou)

FOTO: INTERNET

estat creada la sèrie de termes amb què s'anomenen les diverses zones del medi marí en funció de la seva profunditat, des de la zona epipelàgica a la batipelàgica o l'abissopelàgica⁴. És a dir, que la forma *pèlag* està prou consolidada en aquest sentit perquè no sigui convenient fer-la objecte de cap canvi. Cosa que no vol dir que no deixis de trobar conforme poder distingir entre *pèlag* i *pèlec*.

Vitalitat actual de *pèlec*

Segurament, en l'actualitat el mot *pèlec*, com a terme del camp semàntic referit a les aigües continentals, deu haver sofert regressió en comparació del coneixement que se'n devia tenir en temps antics. L'*Atlas lingüístic del domini català* (ALDC) consigna *pèlec* solament en quatre punts d'enquesta: Cervelló (Baix Llobregat), Sant Pere de Ribes (Garraf), Sant Jaume Sesoliveres (Anoia)⁵ i el Puig de Santa Maria (al nord de l'Horta, País Valencià); amb la vocal àtona com a «e» tancada en el valencià, i com a vocal neutra en les localitzacions del Principat. De fet, en aquest darrer,

en la mateixa zona aproximadament que ja li havia assignat l'*Atlas lingüístic de Catalunya* (ALC) d'Antoni Griera, publicat l'any 1924 per l'Institut d'Estudis Catalans. En aquesta obra els punts d'enquesta on apareix *pèlec* són Vilafranca del Penedès i Vilanova i la Geltrú.

Advertim, però, que tant Griera com Veny donen *pèlec* com a sinònim de 'bassal'. En els dos punts d'enquesta en l'ALC, coincidint en aquesta única accepció en els punts de Sant Pere de Ribes i Sant Jaume Sesoliveres, en l'ALDC, però afegint-hi la de *bassa* en el de Cervelló. Per altra part, en el punt d'enquesta valencià de l'ALDC, *pèlec* equival a safareig públic (llavaner).

Altrament cal tenir en compte que els significats de *bassa* i *bassal* sovint es confonen. Es diferencien, en principi, perquè les basses solen ser obrades arti-

ficialment, fent una excavació en terra per a recollir-hi l'aigua de pluja, o bé a la manera de dipòsit d'aigua a l'aire lliure amb murs d'obra pels costats. En canvi, en el bassal hom no hi veu sinó una extensió d'aigua embassada o entollada, sense que en el concepte es consideri que hi hagi hagut una mà d'home en la seva formació. Una bassa, però, també pot ésser qualsevol sot gros o petit que s'omple d'aigua, i en aquest sentit pot arribar a significar 'estany' —un estany no gaire gros, és clar.

Amb tot això podem veure que el mot *pèlec*, en sentit topogràfic, és més sinònim de *bassal* que no de *bassa*, però sense oblidar que en segons quins llocs n'hi ha que són anomenats *bassa*. De fet, *pèlec* el terme que té més acostat és *gorg*, per bé que s'ha de tenir en compte que hi ha pèlcs de fondal, és a dir, que no depenen de cap curs d'aigua ni en formen part.

Els pèlcs topogràfics

Evidentment, els pèlcs amb valor topogràfic, és a dir, que constitueixen una dada a tenir en compte en la descripció d'un terreny, són els que enregistra la cartografia. No tindria cap interès consignar-los si es reduïssin a mers bassals, o sia acumulacions esporàdiques d'aigua. Els pèlcs de la topografia que coneixem personalment o per referència directa, no són aplecs temporals d'aigua; ni que el curs d'aigua, on la majoria es troben, de tant en tant vagi sec, ells continuen tenint-ne.

Un exemple de «bassa» (Palafolls)

FOTO: AJUNTAMENT DE PALAFOLLS

4. Hi ha, però, una accepció de *pelàgic*, en què aquest adjectiu és definit com a 'relatiu o pertanyent a la part més pregona (10-20 m) d'un estany o llac, caracteritzada per dipòsits de llot i la manca de vegetació' (*Diccionari de geologia*).
5. Sant Jaume Sesoliveres és un poble que pertany al municipi de Piera (Anoia) i es troba al sud del terme i de la comarca, fronterer amb l'Alt Penedès. *Pèlec* hi apareix segons la variant *ampèlec* (potser algun cop amb la forma *alpèlec*).

Els Pèlecs (Vilobí del Penedès)

FOTO: M. ÀNGELS

Concretant: en toponímia un pèlec és més que una bassa i, no cal dir-ho, més que no pas un bassal. És una tolla fonda en un riu o en un fondal, d'origen natural, sense intervenció, o poca, de la mà de l'home; sol tenir, endemés, una extensió entre la d'una bassa i la d'un estany. D'aquests trets, però, el fonamental és la fondària; potser també la permanència.

Els pèlecs són sovint el gorg que es forma al peu d'una cascada, cosa que n'explica la pregonesa, superior a la que hi sol haver en els altres trams del curs d'aigua on s'ha generat. I quant a la permanència, aquest és un tret que descarta considerar el pèlec com a simple sinònim de *bassa* o *bassal*, entesos aquests com a mers aplecs temporals d'aigua. Els bassals és normal que s'assequin un cop ha passat la maltempada que els ha originat, i les basses també, si la sequera es perllonga massa. En el pèlec, en canvi, l'aigua roman. No es pot concebre un pèlec sense aigua, car el pèlec és en principi una acumulació d'aigua que fa molt de gruix; més que no pas el continent, n'és el contingut. Si és per un sallent que el pèlec es proveix d'aigua, aqueixa cascada temporalment es pot estroncar; però a sota,

al clot del pèlec continua havent-hi aigua.

Coromines dona al mot *pèlec*, en el sentit topogràfic rural de 'gorga de riu i rierol', una gran extensió, si bé reconeix implícitament que aquesta en l'actualitat ha minvat.

Afirma que és molt viu sobretot a les muntanyes del centre i migjorn del Principat i també al nord valencià, i que antigament ho era així mateix a l'alt Vallès i en general al nord-est, i recalca que és «avui sobretot vivaç cap al Migjorn» del Principat, d'on retreu com a exemple paradigmàtic el *barranc dels Pèlecs (pèlics) de Montsant* (el qual comentarem més endavant).

N'hem constatat la vivor actual, personalment, en dos casos, a l'Alt Penedès; si més no, la voluntat de mantenir-ne la permanència, designant explícitament amb aquest terme determinades tolles de la comarca, considerades com un punt d'interès turístic. L'un es troba a l'indret de *les Deus*, la coneguda i notable surgència de Sant Quintí de Mediona; la tolla principal que s'hi fa s'anomena *pèlec (pèlag) del Fragaire*, tal com el rètol indicatiu procura que se n'assabenti el visitant.

L'altre és al paratge de Vilobí del Penedès, anomenat simplement

*els Pèlecs*⁶. Aquest cas és particularment interessant perquè és un topònim de creació moderna, talment com la formació dels quatre pèlecs que s'hi troben. Són unes tolles que es van formar a finals dels anys noranta del segle passat, en omplir-se d'aigua espontàniament els clots que havia originat l'explotació de les guixeres d'aquell indret, un cop hi va ser abandonada l'activitat minera que s'hi feia, per poc rendible.

Altres pèlecs penedesencs

Hem constatat també en aquella part del país les ocurrències següents:

El *pèlec de les Dous*, on es precipita la riera de Pontons en assolir la plana de la depressió penedesenca en el terme de Torrelles de Foix. En el mapa de l'Editorial Piolet (Font-rubí, Serra de

la Llacuna), però, el mot *pèlec* és substituït pel de *gorg* (gorg de la Dous); no sabem si per a fer-ho més entenedor als visitants de fora.

Els *pèlecs de Can Via* o, simplement, *els Pèlecs*, dessota mateix del tossal i castell de Foix; per tant, del santuari de la Mare de Déu de Foix. Can Via o el Carrer de Can Via és el nom del veïnat que hi ha proper.

Seguint riu amunt, tenim el paratge pintoresc de les *gorges de Foix*, on en tenim dos més, el *pèlec del Bou* i el *pèlec de la Somera*.

Com podem observar, tots aquests pèlecs es troben a la conca del riu Foix i pertanyen altrament al mateix municipi, Torrelles de Foix.

Anant més cap a ponent, al municipi de Mediona i en penetrar a l'agrest congost de Vandellòs, tenim el *pèlec de la Llana*. El torrent de Vandellòs, del qual aquella tolla és un accident, pertany a la conca de l'Anoia. L'esmentat torrent hi envia les aigües per mitjà del *riu de Bitlles*.

6. En el mapa de l'Editorial Piolet, «Font-rubí, Serra de la Llacuna» 1:20.000, és anomenat *els pèlags de Vilobí*. La denominació sense fer esment del poble deu correspondre a la que té en el mateix poble.

Els Pèlecs (riu Foix)

FOTO: PEP SANS

Els pèlecs de les muntanyes de l'Ordal i Garraf

La toponímia d'aquestes muntanyes presenta alguns casos amb aquest terme. N'hem trobat constància cartogràfica en els següents:

El *fondo del Pèlec de la Mata*, que forma part de la conca de la riera de Jafre. Està inclòs en el terme de Begues (Baix Llobregat), un municipi el territori del qual s'estén, tot ell, per damunt el massís de Garraf.

Aquest topònim sembla contradictori en aparença, perquè no és lògic que hi hagi justament un pèlec —o sia aigua permanent— en un «fondo», o sia en un indret que és conegut amb aquest nom, perquè és el que es dona en aquest muntanyam calcari del Garraf i l'Ordal, a les valls seques sense circulació d'aigua al fons.

Hem de tenir en compte, però, que en les contradades que la geomorfologia coneix amb el terme *carst*, com n'és un cas clar aquest massís calcari, és normal que hi hagi surgències; és a dir, fonts cabaloses per on irromp a la superfície, de vegades tumultuosament, algun corrent d'aigua fins aleshores subterrani. I és que el carst sol tenir de cara enfora un aspecte àrid,

mentre que per dins, en el subsòl, es desenvolupa una circulació aquosa intensa. Al fons dels avencs, per exemple, no és gens estrany que hi trobeu aigua. I és comprensible que les eixides d'aquesta a la superfície s'escaiguin en llocs depressionaris, com ho són evidentment els fons dels tàlvegs del solc en el relleu que és un fondo; amb què a dreta llei convindria que d'aquell punt enllà aquell fondo ja no se'n pogués dir així més⁷.

Fondo del Pèlec, al terme d'Olesa de Bonesvalls (Garraf). Aquest fondo desemboca en el *del Molí*, i aquest a la *riera d'Oleseta*⁸. A la capçalera d'aquesta vall hi ha el *pla del Pèlec*, que és també el nom posat a la urbanització que s'hi ha construït, i al coll immediat hi ha o hi havia el *corral del Pèlec*. I encara, al fons de la vall de l'altra banda, el mapa de l'Ordal de l'Editorial Alpina de l'any 1985 hi marca un salt d'aigua que anomena *el Pèlec*, un nom que deu

correspondre més aviat al toll on aboca l'aigua el salt. Cal dir que aquesta part de l'obaga del *serral del Cúpol*, que és on es localitzen tots aquest topònims, és tota plagada d'avencs.

Els pèlecs del Vallès i de l'Anoia

Carena del Pèlec, a Viladecavalls (Vallès Occidental). Aquesta carena separa dues valls, i en una hi passa el *torrent del Salt*. Conjecturem que deu ser en aquesta vall que es troba aquest pèlec; és normal que on hi ha un pèlec hi hagi un salt d'aigua.

Avenc dels Pèlecs amb *Can Pèlecs* al costat, al terme de Matadepera (Vallès Occidental). Els tenim gairebé al fons d'una de les canals que baixen de prop de la Mola de Sant Llorenç del Munt cap a la riera de les Arenes.

Gorg d'en Pèlecs. En un paratge ombrívol de la *riera de Codonys*, que baixa pel vessant oriental de la *serra del Farell*, al terme municipal de Caldes de Montbui (Vallès Oriental). La riera esmentada és de curs permanent i desaigua a la *riera de Caldes*.

La tautologia del topònim (*pèlec* i *gorg* són sinònims) i el tractament com a nom de persona revelen la pèrdua del significat del terme en aquesta contrada.

Torrent del Pèlec als Hostalets de Pierola (l'Anoia). És un afluent de la riera de Magarola, la qual desemboca al Llobregat, dessota de Montserrat.

Torrent dels Pèlecs a la rodalia de Sant Pau de la Guàrdia, que fou la primera parròquia del terme del Bruc. La conca d'aquest torrent és subsidiària de la riera de Guardiola, on aboca les aigües. En realitat, doncs, es troba en un sector fiosiogràficament bagenc.

El full *Igualada 35-15 (391)* del *Mapa militar de España E 50.000* esmenta aquest torrent amb el nom

7. Més cap a ponent al terme d'Olivella hi ha la *riera dels Pelagons*, que desaigua a la riera de Begues (més avall denominada *de Ribes*). El mot *pelagons* és potser un diminutiu de *pèlag*? A la seva vall hi ha dues cases que se'n diuen: «els Pelagons de Dalt» i «els Pelagons de Baix».

8. *Oleseta* és el nom que rep popularment Olesa de Bonesvalls.

[sic] «Torrente de Pelech Sellent», és a dir, amb una denominació apositiva que creiem que podria ser interpretada d'aquesta forma: «torrent del Pèlec del Sallent», aclarint així la juxtaposició de «sallent» a *pèlec*, en el sentit que el primer seria la causa del segon.

Romanalles evidents

Com podem veure, tots els susdits topònims es troben en la zona que els atlas lingüístics atribueixen actualment al mot *pèlec* o bé en contrades limítrofes. N'hem vist, però, referenciats encara dos més cap a l'est que potser no són sinó romanalles de temps antics en què, segons Coromines, tot el nord-est del Principat n'era ple. L'un és a la Selva i l'altre a la Plana de Vic, i cal dir que tots dos són riberencs.

El pèlec selvatà correspon al nom d'un mas. *Mas Pèlags* o *Can Pèlec*, del municipi de Vilobí de la Selva. És una casa gran, posada en un espai que mig envolta l'Onyar, cosa que fa pensar si no és que hi hagi o hi hagi hagut en el riu que té tan a prop alguna tolla i el nom del mas hi faci o hi feia referència.

L'osonenc és el nom d'un barri de Roda de Ter, el *carrer dels Pèlics*, que és situat a la part nord del nucli urbà. La llera del riu per aquells verals és sinuosa, amb trams estrets i, per tant, aigües fondes. Cal tenir en compte, però, que la cua del pantà de Sau deu haver produït canvis en l'aspecte de les ribes.

S'ha de confessar que sobta aquesta terminació *-ics* del mot en aquesta part tan centrada del català oriental. Coromines, però, ja troba aquesta forma *pèlics* en un dels manuscrits de les *Vides de sants rosselloneses* del segle XIII i, per tant, no deu tenir res a veure amb els parlars xipelles de cap a ponent.

També es presenta sota la forma *pèlic* l'únic representant illenc d'aquest terme. És consignat en la recopilació de genèrics toponímics de les Illes Balears que publicà Antoni Ordines l'any 2001, i és extret del recull toponomàstic del sud i sud-est mallorquins que Rosselló Verger donà a conèixer en 1982. Aquest *pèlic* és a l'extens terme de Lluçmajor, però no sabem si s'escau en algun tram encaixat dels torrents que baixen

del puig de Randa o bé a dintre mateix d'aquest massís.

Lo barranc dels Pèlics

Hem deixat per al final l'esment al topònim més famós amb aquest terme —*lo barranc dels Pèlics*— el barranc més important de Montsant⁹, la muntanya pertot arreu del Priorat present. Tal com el descriu Coromines, es tracta «d'una llarga vall deserta i solitària que forma la barrancada més gran d'aquella aspra muntanya ... en el fons hi ha tot un rosari de pèlics, petits o grossos,

però tots més fondos que mers bassals, i permanents».

El més reputat és anomenat actualment *toll de l'Ou*, un nom que hem observat que algú pren com a nom del salt d'aigua que hi espetega. Ens sobta, però, encara més que sigui precisament en aquest lloc que *toll* hagi suplantat el mot *pèlic*. Pot ser que es degui al fet que el sinònim *toll* de fa un cert temps ja sigui més entenedor que el mot genuí *pèlec*? De fet, en l'excel·lent recull que Eugeni Perea va fer de la toponímia del municipi de la Morera de Montsant, al qual pertany el barranc en

El toll de l'Ou (Montsant)

FOTO: INTERNET

9. S'ha posat en qüestió si el nom d'aquest massís ha d'anar amb article o sense, *el Montsant* o *Montsant* a seques, tal com diem Montserrat i no pas «el Montserrat». Cal dir que cap dels autors de reculls onomàstics dels termes municipals dels pobles prioratins de l'entorn de la muntanya i per la qual tots ells en més o menys grau s'estenen, no veu amb bons ulls l'ús de cap mena de determinant davant el mot *Montsant*. L'autora del recull de l'antic terme d'Albarca, Isabel Llopis, arriba a dir que «l'article és sempre sobrer». Amigó i Anglès, els autors del recull d'Ulldemolins, exposen que cap de les moltes inscripcions examinades entre els segles XIII i XVIII no incorpora l'article definit entre el genèric (camí, grau, serra, etc.) i el nom de la muntanya i afegeix que l'ideal fóra que no el precedís en cap cas l'article, per bé que reconeixen que hi ha actualment una tendència a la incorporació d'aquest article. Esmement, finalment, que Vicenç Prieto, que ha aplegat els noms de lloc de Cabacers, testimonia que els vilatans d'aquest poble anomenen sempre la muntanya simplement *Montsant*. Aclarim així mateix que el topònim *serra de Montsant* no apareix sinó molt tardanament. Amb tot, hi ha una dita que fa: «Si el Montsant duu capell / no te'n fiis d'ell.»

qüestió, l'únic esment del terme *pèlec* que hi figura com a actual és el del nom d'aquest barranc¹⁰.

Aquesta variant prioratina, en què la «e» tancada àtona, procedent d'una «a» àtona interna llatina, és pronunciada «i», és pròpia dels parlars xipelles, és a dir, els parlars de transició entre el català oriental i el català occidental. Cosa altrament que confirma que la vocal àtona del mot correspon a una «e» tancada, que és l'afectada pel tancament en «i», característica d'aquests parlars de transició.

10. N'hi ha dos esments pretèrits: *el Cugadillo dels Pèligns*, un tros de terra del tram darrer d'aqueix barranc, i *el pas dels Pèligns*, un lloc de pas que hi havia també per aquest sector. L'*Onomasticon* esmenta el *barranc del Cugado* del terme de la Fatarella (Terra Alta). *Cugado* no seria sinó el nom de Cugat amb -o mossàrab, i *Cugadillo*, un diminutiu.

Funció de pèlec en els noms de lloc

Com es pot veure en els esments de *pèlec* que hem pogut espigolar en la nostra toponímia, diríem que tots els casos en què el mot funciona com a genèric pertanyen a contrades on la paraula és viva encara. I, en canvi, si el mot ja ha mort en la parla viva, per bé que encara no ha desaparegut en els noms del lloc, aquesta persistència s'esdevé tan sols si hi exerceix de determinatiu; singularitzant un concret accident hídric amb una referència, però, que la majoria de la gent ja no comprèn. És per això que creiem que aquest terme és viu al Penedès sobretot, i potser ja no tant al Garraf.

Els pèlecs esvaïts o que potser no hi ha hagut mai

No hem pogut confirmar l'afirmació de Coromines que *pèlag* és «avui sobre-

tot vivaç cap a Migjorn del Principat». Si mai hi ha hagut aquest terme quasi arreu del sud-est, ara sembla que s'hi hagi esvaït. Hem resseguit cartogràficament els cursos dels rius mediterranis que solquen la zona i enlloc no hi hem trobat cap rabeig d'aigües calmes que hom anomeni *pèlec*. Ni al Gaià ni al Francolí (amb els afluents d'aquest darrer, el Brugent¹¹ i la Glorieta, de caiguda ràpida al llarg de cursos curts, sempre engorjats), ni fins al riu de Llastres i el barranc de la Dòvia, a les muntanyes de Vandellòs i Pratdip; ni encara més al sud, al riu de la Sènia amb el riu Verd, que evacua les aigües de la Tinença de Benifassà, o bé el riu Cervol¹², tot baixant dels Ports de Morella; i menys tampoc als rius de l'Ebre, els

de Siurana i de Montsant. Car en tots ells hi trobes tolls i fins i tot, escadusser, algun gorg; però l'esment del mot en qüestió, *pèlec*, tan sols es troba un cop, a Montsant, el barranc, ja esmentat, *dels Pèlecs*.

El mateix resultat ha donat l'escorcoll d'uns quants reculls toponímics de municipis de la zona. En els que hem practicat en alguns pobles prioratins o bé en el de Mont-ral a l'Alt Camp (un terme molt extens que comprèn una bona part de les Muntanyes de Prades) o bé al de Rasquera, a la Ribera d'Ebre, no hi hem trobat cap referència al mot *pèlec*. De fet, el terme genèric més usat en tota aquesta zona per a anomenar els indrets d'un curs fluvial on el corrent s'alenteix, de manera que sembla que l'aigua s'aturi, és *toll*. ♦

11. En el curs del Brugent, que és més aviat curt (uns vint quilòmetres si fa no fa), hi hem comptat un mínim de sis tolls.
12. Cervol i no Cèrvol, diu Coromines. Així és com oí pronunciar el nom d'aquest riu a la gent de la

comarca i així és com el va esmentar el botànic i geògraf valencià Cabanilles.

Bibliografia

- AMIGÓ, Ramon; ANGLÈS, Ramon Pere, *Onomàstica del terme municipal d'Ulldemolins*, Societat d'Onomàstica - Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona 1997.
- Atles topogràfic de Catalunya* (ATC), 1:50.000, 3 vols., Institut Cartogràfic de Catalunya - Enciclopèdia Catalana SA, Barcelona 1995.
- BIETE I FARRÉ, Vicenç, *Toponímia de Cabacers i el seu terme*, separata de la *Revista Catalana de Geografia*, Barcelona 1983.
- COROMINES, Joan, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat), 9 vols., Curial «la Caixa», Barcelona 1980-2001.
- Onomasticon Cataloniae* (II.VIII), Curial «la Caixa», Barcelona 1994-1997.
- Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), d'Alcover i Moll.
- Diccionari de la llengua catalana*, 2a edició (DIEC), Edicions 62, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2007.
- Diccionari de la llengua catalana* (DLC), IX ed., direcció de Joan Carreras i Martí, Enciclopèdia Catalana 1981.
- Diccionari de geologia*, direcció d'Oriol Riba i Arderiu, Institut d'Estudis Catalans, Enciclopèdia Catalana SA 1997.
- Diccionari general de la llengua catalana*, Pompeu Fabra, 6a ed. (revisat i ampliat per Josep Miracle), A. López Llausà Ed. 1974.
- DOMINGO I FRANCÀS, Carles, *Els noms de les formes del relleu*, Societat d'Onomàstica - Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona 1997.
- El Farell* 1:25.000, Ed. Alpina 1982.
- Font-rubí. Serra de la Llacuna* 1:20.000, Ed. Piolet 2010.
- Garraf* 1:25.000, Ed. Alpina 1986.
- Gran enciclopèdia catalana* (GEC), 16 vols., Enciclopèdia Catalana SA, Barcelona 1970.
- Gran geografia comarcal de Catalunya* (5. El Penedès i l'Anoia / 6. El Vallès / 7. El Camp de Tarragona / 11. El Priorat), Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1984.

- GRIERA, A., *Atlas lingüístic de Catalunya*, vol. II, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1924.
- IGLÉSIES, Josep; SANTASUSAGNA, Joaquim, *Les muntanyes de Prades, el Montsant i serra la Llena*, 2a edició refosa pels seus autors i Ramon Amigó, Rafael Dalmau Ed., Barcelona 1960.
- IGLÉSIES, Josep; SANTASUSAGNA, Joaquim, *Les valls del Gaià, del Foix i de Miralles*, Centre de Lectura, Reus 1934.
- JANSSANA, Miquel S., *Toponímia de Rasquera*, Grup Cultural Rasquera, Rasquera 1988.
- LLOPIS LLORT, Isabel, *Inventari i estudi del noms de lloc i de persona de l'antic terme d'Albarca (el Priorat)*, Societat d'Onomàstica - Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona 1994.
- Mapa militar de España E 1:50.000*, Igualada 35-15 (391) Servicio geográfico del Ejército, 2a ed. 1983.
- Muntanyes de Prades 1:25.000*, Ed. Alpina 2013.
- Muntanyes de Vandellòs 1:20.000*, Ed. Piolet, Barcelona 2006.
- Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*, 2a. ed., 3 vols., Generalitat de Catalunya - Institut d'Estudis Catalans, 2009.
- Ordal 1:25.000*, Ed. Alpina 1985.
- ORDINAS GARAU, Antoni, *Geografia i toponímia de les Illes Balears*, Ed. Moll, Palma 2001.
- PEREA SIMON, Eugeni, *La geografia i la història de Mont-ral a través de la seva onomàstica*, Societat d'Onomàstica - Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona 1994.
- PEREA SIMON, Eugeni, *La Morera de Montsant i el seu terme municipal*, Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, Santes Creus 1984.
- Serra de Llaveria 1:20.000*, Ed. Piolet, Barcelona 2003.
- Serra de Montsant 1:20.000*, Ed. Piolet, Barcelona 2004.
- La Tinença de Benifassà, la Vall del Ceviol 1.30.000*, Mapa i guia excursionista, El Tossal Cartogràfic, 2009.
- Veny, Joan; Pons i Griera, Lúcia, *Atlas Lingüístic del domini català*, vol III, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2006.